

Тетяна Арзуманова

РУССКИЕ В ЭТНИЧНОЙ СТРУКТУРЕ ХАРЬКОВСКОЙ ГУБЕРНИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX СТ.

Рассмотрены русские в этнической структуре населения Харьковской губернии во второй половине XIX ст. Доказано, что на протяжении второй половины XIX века наблюдались процессы роста численности русских в структуре населения региона, укрепление позиций русского языка в отраслях промышленного производства, торговли, образования, науки, ежедневного общения, превращения Харькова в русскоязычный город с доминирующей русской культурой.

Ключевые слова: Харьковская губерния, русификация, этническая структура, русские, этническая идентификация.

Tetyana Arzumanova

THE RUSSIANS IN ETHNIC STRUCTURE OF POPULATION OF KHARKIV PROVINCE IN THE SECOND HALF OF XIX CENTURY

The Russians in ethnic structure of population of Kharkiv provinces in the second half of XIX century are investigated. The author proved that during this period the growth of Russians in the region population structure, strengthening of Russian language positions in spheres of industrial production, trade, education, science were the main influenced on Kharkiv's citizens Russian language assimilation. Kharkov converted into the Russian-spoken city with the strong positions of Russian culture.

Key words: Kharkiv province, Russian language assimilation, ethnic structure, Russians, ethnic authentication.

УДК 94 (477) "18-19"

Микола Грабар

**МАГНАТСЬКИЙ МАЄТОК У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.
(НА МАТЕРІАЛАХ ЯГІЛЬНИЦЬКОГО КЛЮЧА ЛЯНЦКОРОНСЬКИХ)**

У статті на основі аналізу архівних документів, що переважно вперше вводяться до наукового обігу, аналізується економічне становище та господарська діяльність магнатського маєтку у Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст., на прикладі Ягільницького ключа графа Карла Лянцкоронського.

Ключові слова: Східна Галичина, Лянцкоронські, фільварок, прибуток, оренда.

Успішне проведення аграрної реформи має для економіки України особливе, стратегічне значення. Існує чималий історичний досвід щодо створення та діяльності великих підприємницьких аграрних господарств, деякі аспекти розвитку котрого можуть бути доречними і сьогодні. Пропонована стаття покликана привернути увагу до відносно вузького кола проблем (як в територіальному, так соціально-економічному аспектах), пов'язаних зі змінами у аграрних відносинах в поміщицькому господарстві Східної Галичини наприкінці XIX – на початку XX ст. Проте без розуміння цих проблем складно сформулювати узагальнену точку зору на процеси соціально-економічної модернізації регіону.

Еволюція поміщицьких господарств частково або опосередковано розглядалася польськими істориками-економістами й статистами кінця XIX – початку XX ст. [37–38; 40–41].

У радянській історіографії ця проблема висвітлювалася поверхово, тенденційно, у відповідності з ідеологічними потребами комуністичної влади. Серед досліджень радянського часу можна виділити роботи Г. Ковальчака [8], М. Кравця [9], П. Свежинського [13].

Серед публікацій варто виокремити статті Є. Гуменюка, у яких проаналізовано господарську діяльність, прибутковість та рентабельність підльвівських маєтків Потоцьких та Пеняцького маєтку Дідушицьких [3–4].

У наш час проблемі розвитку поміщицьких господарських комплексів в Україні другої половини XIX – початку XX ст. приділяється значна увага вітчизняними дослідниками, зокрема Л. Горенко [2], О. Лобко [11], В. Павлюком [12], Н. Теміровою тощо [14].

В українській історіографії на сьогодні практично немає комплексних досліджень про магнатські маєтки у Східній Галичині. Перед українськими дослідниками постає завдання проаналізувати еволюцію великого землеволодіння й методи господарювання у поміщицьких

маєтках Східної Галичини. Не в останню чергу це стосується маєткового комплексу Лянцкоронських, який займав помітне місце в регіоні.

Джерельну базу цього дослідження склали неопубліковані документи господарського архіву Лянцкоронських, що переважно вперше вводяться до наукового обігу і нині зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у Львові, у фонді 181, опис 1 ("Лянцкоронські").

Серед використаної актові документації багатим фактологічним матеріалом послужили щорічні фінансові звіти Ягільницького маєтку, в яких відображено усю його фінансова діяльність – прибутки з фільварків, оренди лісів, промислових об'єктів, а також видатки на них.

Важливим джерелом для висвітлення питання оренди є орендні угоди (контракти). Варті уваги також статистичні дані управління маєтків Ягільницького ключа, у яких подано відомості про вартість і площі земельних угідь фільварків.

Для з'ясування господарського та майнового стану магнатського маєткового комплексу цікава інформація міститься у листах офіціалістів до власника маєтку. На підставі цих документів автор головним чином і побудував свої розрахунки та простежив економічне становище магнатського маєтку як важливий чинник господарської діяльності аграрного сектору в Східній Галичині.

Мета статті полягає у висвітленні функціонування поміщицького маєткового комплексу у Східній Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст, його рентабельності, динаміки розвитку основних галузей на прикладі Ягільницького маєтку Карла Лянцкоронського.

Економічну основу аграрних відносин у Східній Галичині в зазначений період становила земельна власність, що зосереджувалася в руках польських магнатів, князів Любомирських, Сапегів, Яблонівських, графів Потоцьких, Дідушицьких, Голуховських, Скарбків, Замойських, Баденів, Стадіонів, Лянцкоронських та інших. Табулярна власність краю у 1889 р. становила 2328 тис. га (42,1 %), а в 1902 р. – 2229 тис. га (40,3 %). У 1902 р. магнатам належало 27,2 % орних земель, 84,7 % – лісів, 48,6 % – пасовиськ і полонин, 34,1 % – луки і городи [37, s. 265–266]. Внаслідок аграрної реформи 1848 р. в магнатському господарстві йшов процес перебудови його на нові – ринкові відносини, зокрема перехід до виробництва з метою одержання підприємницького прибутку. Хоча тут мали місце низка феодалних пережитків, що гальмували проникнення капіталу в сільське господарство.

Об'єктом дослідження виступає Ягільницький ключ* графів Лянцкоронських (Ягільниця стає власністю Лянцкоронських ще у половині ХVІ ст.), що знаходився у Чортківському повіті (сьогодні – Чортківський район Тернопільської області). Маєток розташовувався у південній частині галицького Поділля, вздовж лівої притоки Дністра – ріки Серет, у зоні чорноземних та темно-сірих опідзолених ґрунтів, придатних для польових та городніх культур і здавна використовувались як родючі орні землі. Маєток був досить типовим для регіону.

У зазначений період власником маєтку був граф Карл Лянцкоронський**, один з найпомітніших представників польського магнатства. Згідно з заповітом, складеним у Відні 14 лютого 1874 р., батьком Казимиром Лянцкоронським, Карлу, крім Ягільницького ключа, у Східній Галичині відійшли Комарнівський, Яворівський і Роздільський ключі [16, арк. 1–5]. Також йому належали Мельштинський ключ у Західній Галичині і Водзіславський у Королівстві Польському, та маєток Фрауенвальд у Штирії [18, арк. 6; 42, s. 442]. У 1890 р. загальна площа галицьких маєтків К. Лянцкоронського сягала 35186 моргів землі (1 морг дорівнював 0,57 га), з яких 12590 займали ліси, 22596 – інші землі [45, s. XLVIII].

До Ягільницького ключа входили містечка Ягільниця, адміністративний центр ключа та Улашківці, а також села Антонів, Хом'яківка, Долина, Нагірянкa, Мухавка, Свидова, Сосулівка, Ягільниця Стара, Росохач, Салівка, Шульганівка і Заболотівка. Загальна площа маєтку на липень 1893 р. становила 14691 морг землі, з них 9489 моргів займала рілля, 4500 – ліси, 415 – пасовиська, 175 – луки і городи, 26 – ставки та 86 – неужитки. Вартість цього ключа становила 2145970 злотих ринських (зл.р.)^{***}. Ціна одного моргу орної землі коливалася від 100 до 200 зл., лук – 50–80 зл., пасовиськ – від 30 до 50 зл. [17, арк. 1–3].

* Ключ – категорія історично змінна. Один і той же ключ, як одиниця господарсько-територіального поділу приватних маєтків міг в різний час складатися з різної кількості поселень.

** Граф Карл Антоній Леон Людвік Лянцкоронський, гербу Задора (4.11.1848 – 15.07.1933) – польський мистецтвознавець, колекціонер, письменник, мандрівник. Був спадковим членом палати панів в австрійській Державній Раді (з 1874 р.), цісарським австрійським шамбланом (камергером) (з 19 грудня 1878 р.). На початку 1914 р. – охмістр двору цісаря Франца Йосифа І, мальтійський кавалер (з 13 червня 1873 р.), кавалер ордену Золотого Руна (з 12 квітня 1903 р.) [39, s. 526–527; 42; 15, арк. 2].

*** Золотий ринський – напівофіційна назва грошової одиниці в Австро-Угорській імперії. З 1857 р. на основі монетної конвенції підписаної Австрією з німецькими державами в імперії запроваджувалися гульдени (флорини), що

Ведення ефективного господарства у власних та розпорошених маєтках, вимагало значної кількості офіціалістів та службовців, які б займалися їхньою організацією та контролем. У другій половині XIX ст. управління маєтками рідко зосереджувалася в руках самого власника. Наприклад, Карл Лянцкоронський більшу частину часу жив у Відні, займаючись адміністративними справами та наукою, і не в змозі був займатися безпосередньо організацією господарства у своїх маєтках.

У його маєтковому комплексі структура адміністрації мала відповідну схему керівництва і була добре укомплектована. Найвищою інстанцією, що керувала усіма маєтками було Головне управління маєтків (Naczelny Zarzad dobr), котре знаходилося у м. Комарні. До його штату входили уповноважений (pełnomocnik), адвокат, рахівник та касир. Наступною інстанцією була ключова адміністрація (адміністратор ключа, касир та рахівник ключовий), що управляла всіма напрямками господарства на території ключа. Керівництво фільварками здійснювали адміністратори (економи), практиканти, гуменні, польові, наглядачі за виконанням робіт. Від рангу офіціалістів залежала і заробітна плата. Найвищою на 1886 р. вона була, звичайно, в уповноваженого Адама Ноеля і становила 8000 зл.р. щороку. Крім грошей А. Ноель одержав ординарію збіжжям на суму 1078 зл.р. та за рахунок власника утримувався коровник та город службовця [18, арк. 17]. Річна зарплата адміністраторів ключа коливалася в межах 2500–3000 зл.р., адміністратори фільварків отримували 400–500 зл. р. щорічно [20, арк. 39–40]. Не рідко службовці зловживали своїм службовим становищем. Так, наприклад, у 1898 р. було звинувачено у привласненні грошей касира ключової каси Ягільницького маєтку Янушовського [34, арк. 2]. У 1914 р. розслідувалася справа адміністратора ключа Сигізмунда Кубельки, звинуваченого у безгосподарності й нецільовому використанні коштів маєтку [36, арк. 1–5].

Необхідно зазначити, що для підготовки і підвищення кваліфікації службовців та інших працівників Карлом Лянцкоронським у Ягільниці створено рільничу школу та виділено для неї 20 моргів поля й будівель на суму близько 16 тис. корон (кор.) [1, с. 75].

Організаційним центром магнатського землеробства був фільварок – комплекс житлових і господарських будов, тваринницьких ферм, угідь та майстерень, на яких поміщик вів власне господарство, застосовуючи найману працю селян. У ключі Ягільниця нараховувалось 14 фільварків. Дані щодо наявності земельних угідь маєтку подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл земельних угідь у фільварках Ягільницького ключа (у моргах)

№ п/п	Назва фільварку	Рілля	Луки	Пасовиська	Стави	Неужитки	Всього
1	Нагірянка	826	–	1	–	–	827
2	Соліманівка	1117	1	8	–	1	1127
3	Улашківці	862	15	104	–	–	945
4	Марилівка	445	–	28	–	–	473
5	Каролівка	386	–	4	–	15	473
6	Антонів	646	–	6	–	–	652
7	Мухавка	765	52	31	12	28	888
8	Свидова	1003	1	16	14	26	1060
9	Стара Ягільниця	826	–	20	–	10	856
10	Ельжбетин	427	43	–	–	–	470
11	Казимир	482	8	16	–	5	506
12	Росохач	843	2	57	–	1	903
13	Сусулівка	628	1	64	–	–	693
14	Ланки	206	–	–	–	–	206

[17, арк. 2–3]

Таблиця свідчить про те, що у 14 фільварках Ягільницького ключа найбільшу площу земель – 64,4 % від загальної площі ключа займали орні землі, 2,4 % становили пасовиська, 0,8 % – луки. Це дає підстави стверджувати, що домінуюче місце у маєтку належало землеробству.

Упродовж 1879–1914 рр. у фільварках Нагірянка, Соліманівка, Улашківці, Марилівка та Каролівка господарство велось за рахунок власника. У 1896 р. з оренди повернуто фільварок Свидова. У власній адміністрації перебувало й лісове господарство. В основному фільварки

поділялися на 100 крейцерів. Золотий ринський вживався як синонім гульдена. У 1892 р.в Австро-Угорщині проведено грошову реформу, в результаті якої в обіг вводилась корона (крона). Співвідношення між старою і новою валютою було таким: 1 гульден дорівнював 2 кронам, 1 крейцар – 2 геллерам. Гульден паралельно з кроною перебував в обігу до 1899 р. [6, с. 37, 76, 91–92].

Ягільницького маєтку спеціалізувалися на вирощуванні пшениці. Серед зернових також вирощували жито, ячмінь, овес, просо, гречку, кукурудзу, горох, фасолу, серед технічних – картоплю, льон, ріпак. У 1901 р. у фільварках Соліманівка та Свидова практикувалось вирощування цукрового буряка [24, арк. 28]. На підставі річних звітів, прибутки від реалізації продуктів рослинництва були наступні: 1885 р. – 54233 зл.р. або 33,4 % від загального прибутку, 1889 р. – 65607 зл.р., тобто 35,4 % прибутку [20, арк. 1 зв. – 2 зв., 33–34 зв.; 23, арк. 2–3].

Капіталістичні відносини стимулювали поміщика до переходу на нові раціональні методи обробітку землі, зокрема, застосування сучасних багатопільних сівозмін, внесення добрив, меліорації. Упродовж 1874 р. біля фільварку Улашківці, для забезпечення захисту від виливів ріки Серет, проводилися широкомасштабні роботи з регуляції її русла, на відрізьку 300 сажнів (640 м.). В результаті проведених робіт, припинилися розливи ріки, осушено її заплави, отримано у старому руслі 8 моргів землі та усунуто замулення улашківського млина [44, с. 156]. Помітне місце в агротехнічних заходах К. Лянцкоронського займала меліорація ґрунтів, лук, пасовиськ, у даному випадку такий ефективний її вид як дренаж, копання ровів, бетонування каналів. У 1901 р. на проведення таких робіт власником затрачено 16838 корон [36, арк. 1].

Реалізація зерна вимагала від керуючих маєтком налагодження чітких зв'язків з ринком. У листі від 4 вересня 1879 р. уповноважений маєтків Адам Ноель повідомляв Карла Лянцкоронського: "В половині поточного місяця відбудеться перший міжнародний зерновий ярмарок у Львові – на який я зголосився на продаж пшениці і іншого збіжжя з ключа Ягільницького..." [27, арк. 34]. 15 вересня поточного року "Gazeta Lwowska", офіційний друкований орган австрійської влади у Галичині писала: "Значну партію збіжжя для продажу запропонувало управління маєтків гр. Лянцкоронського..." [43].

Велику частину зерна та худоби, вирощених у фільварках маєтку реалізовувалося на ярмарку у містечку Улашківці, що розпочинався щорічно, 7 липня і тривав впродовж двох тижнів. "В часі тривання ярмарку була теж офіційна (не чорна) біржа на продукти сільського господарства, на якій дідичі продавали десятками та сотнями вагонів пшеницю, жито і взагалі збіжжя та інші продукти свого господарства, робили умови на доставку таких продуктів на наступний рік..." [7, с. 245]. Улашківський ярмарок був для власника не лише ринком збуту продукції, а й джерелом прибутків від здачі у найм ярмаркових крамниць, яток, місць для торгу. У 1883 р. з ярмарку в Улашківцях до ключової каси поступило 10026 зл.р., 1885 р. – 8425 зл.р. [19, арк. 2 зв., 19 зв.].

Не останню роль для розвитку внутрішнього та зовнішнього ринку, зростання капіталістичного сільськогосподарського і промислового виробництва у поміщицьких господарствах Східної Галичини мало будівництво залізниць. Так, у 1896 – 1898 рр. товариством Галицьких залізниць ім. Карла Людвіга побудовано лінію Чортків – Залішки, довжиною 51,2 км, що простягалася вздовж Ягільницького маєтку [10, с. 84]. З появою залізниць у маєтках К. Лянцкоронського появляються та застосовуються у господарстві імпортні парові плуги, двигуни, віялки, соломорізки, молотарки сіялки, жатки тощо [22, арк. 2; 26, арк. 14, 20].

Неодмінну умову розвитку поміщицького господарства становило тваринництво, що не тільки забезпечувало тягловою силою та добривами, давало харчування для офіціалістів та челяді маєтку, а й приносило значні прибутки від продажу самих тварин та продуктів їхнього походження. У фільварках власної адміністрації розводили волів, корів молочних й м'ясних, коней, овець. Найбільшу статтю прибутку власник отримав від продажу волів. Так, у 1907–1908 рр. з шести фільварків продали 104 воли на суму 31392 кор. [25, арк. 19–21]. Не останнє місце у тваринництві займало вівчарство, продуктами якого були м'ясо і вовна. Для продажу овець вирощували на Улашківському фільварку. У 1901 р. продали 106 овець на суму 700 кор., 1902 р. – 111 овець на 706 кор. прибутку. Розведення великої рогатої худоби давало й молочні продукти. Породи молочних корів тримали на фільварках Нагірянка та Соліманівка. Прибутки від продажу молока з двох фільварків були наступними: у 1901 рр. продано 13470 літрів молока на суму 1052 кор., 1902 р. – 13886 л. на 1242 кор. [24, арк. 10, 27 зв.].

Упродовж другої половини XIX – на початку XX ст. у Східній Галичині в магнатських латифундіях значного поширення набула підприємницька оренда. На основі аналізу архівних джерел можна простежити той факт, що в оренду здавалися фільварки, земля, млини, гуральні, будинки, а також право пропінатції (монопольне право поміщиків на виробництво і реалізацію спиртних напоїв в своїх маєтках). У 80-х рр. XIX ст. у Ягільницькому ключі 61,3 % орної землі перебувало у посесії. Дев'ять фільварків – Свидова, Стара Ягільниця, Росохач, Сосулівка, Мухавка, Антонів, Казимир, Ельжбетин і Ланки здавалися в оренду, що складало 39,6 % від загальної площі маєтку [19, арк. 2].

Здаючи фільварок в оренду, між власником та орендарем укладалася угода до якої додавався інвентар. У договорі вказувалося кому і на скільки орендувався маєток, сума грошового чиншу, яку посесор сплачував в піврічних частинах (ратах), обов'язки сторін. Термін оренди фільварків в маєтках К. Лянцкоронського коливався від 6 до 12 років. Деякі орендарі орендували одночасно

декілька фільварків та промислові підприємства. У 1914 р. в орендаря Абіша Трейстера у посесії одночасно перебувало три фільварки – Антонів, Казимир і Ягільниця Стара.

Найдовше, 18 років, він орендував фільварок Казимир, 8 років – Ягільницю Стару і Антонів – 1 рік. За орендованих 523 морги у Казимирі він сплачував 14000 кор. чиншу в рік, за 800 моргів в Ягільниці Старій – 28 тис. кор., за 800 моргів у Антонові – 35300 кор. Ціна орендованого моргу землі коливалась від 25 до 45 кор. Часто орендарі не в змозі були повністю сплатити чинш оренди.

Причиною цього були неврожаї через знищення градом врожаю, посушливе літо тощо. У таких випадках власник надавав посесору знижку на суму чиншу. Наприклад, у 1913 р. Абіш Трейстер отримав знижку на 20 % сплати чиншу у фільварках Антонів і Ягільницю Стару і 25 % на Казимир [30, арк. 3–3 зв.]. Відмовляючись на деякий час від ведення господарства власним коштом, поміщик ретельно контролював діяльність орендарів. Про прибутки від оренди фільварків Ягільницького маєтку свідчить таблиця 2.

Таблиця 2

Прибутки від оренди фільварків Ягільницького ключа в 1888–1891 рр. (у зл.р.)

Фільварки	Рік			
	1888	1889	1890	1891
Свидова	10000	10000	8500	8500
Стара Ягільниця	6000	7600	7000	7000
Росохач	5500	5500	5500	5500
Сосулівка	5000	4000	4000	4000
Мухавка і Антонів	14000	12500	12500	12500
Казимир	5000	5500	7500	3250
Ельжбетин	500	750	1500	4000
Ланки	1700	1450	2050	1800
Разом	47700	47300	48550	46550

[20, арк. 21 зв. – 22, 34 зв. – 35; 21, арк. 10, 24 зв. – 25].

Як свідчать матеріали таблиці 2, сума сплачених річних чиншів з оренди фільварків була неоднаковою у різні роки, причиною цього було зниження ціни на оренду при укладанні нових договорів та невчасне внесення орендної плати посесорами. У 1888 р. загальний прибуток Ягільницького ключа становив 189343 зл. р., з яких 25,2 % склав прибуток від орендованих фільварків; 1889 р. – 184651 зл.р., і 25,6 % від оренди; 1890 р. – 187896 зл.р., і 25,8 % від оренди; 1891 р. – 195493 зл. ринських, і відповідно 23,8 % [20, арк. 23, 35 зв.; 21, арк. 11, 26]. Отже, оренда фільварків відіграла важливу статтю прибутку в бюджеті Ягільницького маєтку.

Склад орендарів був різноманітний. У Східній Галичині помітною групою посесорів були польські та єврейські орендарі – в архівних документах досить часто можна зустріти їх прізвища [32, арк. 1; 28, арк. 3]. Орендатори намагалися за час оренди отримати з маєтків якнайбільше прибутку, через що мало турбувалися про їх стан, зокрема про становище селян, які працювали за мізерну платню. У липні 1902 р. під час аграрного страйку, народовська газета "Діло" писала: "Від 15. 07 застрайкували тут поступово 12 громад і то в добрах графа Лянцкоронського. Громади ті: Антонівка, Свидова, Мухавка, Улашківці, Заболотівка, Шульганівка, Нагірянкa, Ягільниця Стара, Хом'яківка, Саліївка, Сусулівка і Росохач. Причина – низька платня селянам літом і зимою" [5, с. 4]. Страйки селян в більшості переважали у фільварках, які перебували у посесії.

У маєтках Карла Лянцкоронського мала місце дрібна селянська оренда. Головним чином, селянам здавались в оренду пасовиська та луки. Орні землі здавались значно рідше, переважно як незручні у користуванні. На підставі наявних в нашому розпорядженні джерел важко встановити точний розмір і характер малої земельної оренди, позаяк дані про неї розкидані у звітах окремих фільварків, виражені переважно у грошовому розмірі орендної плати.

У Ягільницькому ключі, крім виробництва сільськогосподарської продукції, інтенсивно діяли промислові сільськогосподарські підприємства. На території ключа діяло дві гуральні, бровар, 15 водяних млинів і цегельня, вартість яких (крім цегельні) у 1893 р. оцінювалась у 22500 зл.р. [17, арк. 2 зв.].

Чималу частину складали прибутки від млинів, що здавались в оренду. Наприклад, Карл Лянцкоронський через свого генерального уповноваженого Ягільницького ключа Сигізмунда Кубельки, уклав угоду (контракт від 28.07.1913 р.) між євреями Менделем і Маркусем Маргулесами про здачу в оренду в м. Улашківці двох водяних млинів, двох складів, помешкання та городу терміном на 6 років. Річний чинш становив 19 тис. кор. сплачувався щомісячними ратами в розмірі 1583 кор. [29, арк. 97–102].

За 1900–1901 рр. сплата чиншів орендарями млинів була наступною: з двох млинів в Улашківцях до ключової каси було сплачено 35620 кор. чиншу, з трьох водяних млинів у Шульганівці – 1282 кор., двох у Ягільниці – 1600 кор., двох у Свидовій – 850 кор., з млина у Долині 1000 кор., Салівці – 300 кор., Лузі – 200 кор., Сосулівці – 185 кор., Мухавці – 800 кор. та Старій Ягільниці – 514 кор. Стаття прибутку становила 42351 кор., тобто 9,6 % від загального прибутку Ягільницького ключа [24, арк. 11–11 зв.].

Варто також відмітити, що в маєтках Лянцкоронських поширювалася суборенда, тобто подвійне передавання об'єктів в оренду. Зберігся договір оренди, укладений 31.01.1915 р., у якому орендар двох водяних млинів в с. Свидова Ягільницького ключа Мендель Бук віддав їх в суборенду Аврамові Фрідману з річним чиншем 3 тис. кор., та інвентарем на суму 140 кор. У контракті передбачався, що на випадок смерті орендаря, його борг суборендатор зобов'язувався виплатити власникові млинів [31, арк. 1–2].

Основне місце серед промислів у господарстві маєтку посідало гуральництво і броварництво. Видатки на виробництво горілки і пива були мінімальними, оскільки маєток виступав постачальником сировини, так і ринком збуту. Продукція гуралень та броварень за правом пропінатії (у Східній Галичині це право неформально проіснувало до 1910 р.) продавалися своїм же селянам та міщанам. Так, з 1908 рр. у селах Свидова і Шульганівка Ягільницького ключа, здавалися в оренду дві гуральні єврею Менделю Маргулісу з річним чиншем 11807 кор. [32, арк. 1–2]. Оренда корчм в містечках Ягільниці та Улашківці та в селах принесла в 1883 р. наступні прибутки: Ягільницька корчма – 5700 зл., Улашківська – 3200 зл., Росохацька – 1000 зл., Свидівська – 400 зл., Мухавська – 500 зл. і Антонівська – 100 зл. [19, арк. 2]. Оренда корчм була найбільш поширеною в селах і містах Східної Галичини та приносила чималі прибутки.

Виробництво цегли у Ягільниці зумовлювалося практичними потребами самого маєтку, а також для отримання прибутку від продажу. У 1897 р. прибуток від реалізації цегли склав 2631 зл. р., 1898 р. – 2642 зл. р., 1899 р. – 3148 зл. р. і відповідно у 1900 р. – 1453 корон [23, арк. 2 зв., 18 зв., 35 зв., 52 зв.].

У 70-х рр. XIX – першому десятилітті XX ст. у Східній Галичині цукрова галузь взагалі не існувала. Лише у 1913 р. почав діяти єдиний цукровий завод у м. Ходорові. Як свідчать архівні джерела, К. Лянцкоронський також мав намір розпочати будівництво цукрового заводу у Ягільниці. Для цього, весною 1913 р. власником запрошено директора Ланьцутської ординації графів Потоцьких, агротехніка Францішека Каменського, який мав дати фахову оцінку щодо рентабельності проєктованого заводу та його впливу на піднесення інтенсивності маєтку. 18 квітня 1913 р. Ф. Каменський у своєму звіті писав графові про доцільність заснування цукрового заводу в Ягільниці та його рентабельності [33, арк. 7–10]. Проте з початком Першої світової війни, будівництво заводу так і не розпочалося.

Таким чином, аналіз архівних матеріалів свідчить про те, що Ягільницький маєток К. Лянцкоронського був багатогалузевим підприємницьким господарством, зорієнтованим на ринок. Господарство у фільварках Карла Лянцкоронського скеровувалося на найпродуктивніші статті прибутку, характерні для розташування Ягільницького маєтку. У системі фінансів магнатського господарства основна частина коштів використовувалася на потреби самого господарства та його інтенсифікації.

Економічна відсталість Галичини ставила господарства поміщиків у досить вигідні умови розвитку, забезпечуючи їм дешеву робочу силу. Значна частина землевласників, яка не могла пристосувати своє господарство до нових економічних умов, але не бажаючи втрачати прибутки поєднували різні методи організації ведення господарства, зокрема, здавали значну частину фільварків, земель, підприємств, будинків в оренду. Цим процесам також сприяло стійке зростання цін та постійний дефіцит землі.

У другій половині XIX – на початку XX ст. у Галичині велике землеволодіння ще не вичерпало свого потенціалу, тому землевласники або пристосувалися до ринкових умов, щоб вижити, або розорилися.

На сьогодні відчувається відсутність наукових досліджень з цієї тематики. Перспектива подальших розвідок полягає у комплексному та більш ґрунтовному дослідженні господарської діяльності маєткового комплексу родини графів Лянцкоронських у Східній Галичині.

Список використаних джерел

1. Вітенко М. Д. Польське велике землеволодіння в Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.) / М. Д. Вітенко // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Серія "Історія". – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIV. – С. 72–78.
2. Горенко Л.М. Еволюція поміщицьких господарств Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. (на матеріалах Кам'янського маєтку Давидових): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Л. М. Горенко. – Донецьк, 1997. – 19 с. 3.

Гуменюк Е. Н. Магнатское поместье в Галиции в период капитализма (1871–1910) (По материалам архива Потоцких) / Е. Н. Гуменюк // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы / Ред. коллег.: В. К. Яцунский (отв. ред.) и др. 1964 г. – Кишинев, 1966. – С. 690–705. 4. Гуменюк Е. Н. Шляхетский фольварк как сельскохозяйственное предприятие в начале 1870-х годов в Галиции / Гуменюк Е. Н. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы / Ред. коллег.: Ю. В. Бромлей (отв. ред.) и др. 1966 г. – Таллин, 1971. – С. 435–443. 5. З Чортківщини // Діло – 25 липня 1902. – С. 4. 6. Зварич В. В. Нумизматический словарь / В. В. Зварич. – Львов: Вища школа, 1980. – 224 с. 7. Горбачевський Л. Ярмарки в Улашківцях перед першою війною / Лонгин Горбачевський // Історично-мемуарний збірник Чортківської округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики // Ред. кол. О. Сосневицька, Б. Стефанович, Р. Дращиньський. – Український архів. – Т. XXVI. – Вид.: Діловий комітет земляків Чортківської округи. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1974. – С. 244 – 246. 8. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. І. Ковальчак. – К.: Наукова думка, 1988. – 254 с. 9. Кравець М. М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. / М. М. Кравець. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1964. – 239 с. 10. Лазечко П. В. Строительство железных дорог и его влияние на социально-экономическое развитие Восточной Галиции (1861–1914): дис. ... кандидата ист. наук: 07.00.01 / Лазечко Петр Васильевич. – Львов, 1989. – 195 с. 11. Лобко О. А. Теплицько-Бубновецько-Ситковецький маєток родини Потоцьких XIX – початку XX ст. / О. А. Лобко // Наукові записки НаУКМА. – К., 2006. – Т. 52. Історичні науки. – С. 18–25. 12. Павлюк В. В. Вплив шляхетських родів Волині на соціально-економічний та культурний розвиток краю в XIX ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / В. В. Павлюк. – Запоріжжя, 2000. – 19 с. 13. Свежинський П. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. / П. Свежинський. – Львів: Видавництво Львівського університету, 1966. – 192 с. 14. Темірова Н. Р. Поміщики України в 1861–1917 рр.: соціально-економічна еволюція / Н. Р. Темірова – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 320 с. 15. Центральний державний історичний архів України у м. Львів (далі – ЦДАУ у м. Львові). – Ф. 181. – Оп. 1. – Спр. 45. – 3 арк. 16. ЦДАУ у м. Львові. – Ф. 181. – Оп. 1. – Спр. 60. – 9 арк. 17. Там само. – Спр. 1088. – 6 арк. 18. Там само. – Спр. 2993. – 22 арк. 19. Там само. – Спр. 2994. – 29 арк. 20. Там само. – Спр. 2995. – 45 арк. 21. Там само. – Спр. 2996. – 31 арк. 22. Там само. – Спр. 3000. – 13 арк. 23. Там само. – Спр. 3001. – 60 арк. 24. Там само. – Спр. 3002. – 54 арк. 25. Там само. – Спр. 3004. – 29 арк. 26. Там само. – Спр. 3009. – 75 арк. 27. Там само. – Спр. 3122. – 71 арк. 28. Там само. – Спр. 4372. – 4 арк. 29. Там само. – Спр. 4373. – 121 арк. 30. Там само. – спр. 4374. – 29 арк. 31. Там само. – Спр. 4375. – 2 арк. 32. Там само. – Спр. 4945. – 10 арк. 33. Там само. – Спр. 4984. – 18 арк. 34. Там само. – Спр. 5819. – 45 арк. 35. Там само. – Спр. 5448. – 1 арк. 36. Там само. – Спр. 5821. – 16 арк. 37. Bujak F. Galicya. Kraj. Ludnosc. Spoleczenstwo. Rolnictwo / F. Bujak. – Lwow, Warszawa, 1908. – Т. 1 – 562 s. 38. Diamand H. Polozenie gospodarze Galicyi przed wojna / Herman Diamand. – Lipsk, 1915. – 108 s. 39. Dunin-Borkowski J., hr. Almanach blekitny: Genealogia zyjaecych rodow polskich / Jerzy Hr. Dunin-Borkowski. – Т. I. – Lwow – Warszawa, 1908. – 578 s. 40. Rocznik statystyki przemyslu i handlu krajowego. Wydany przez krajowe biuro statystyczne / Pod redakcja T. Rutowskiego. – Zs. I. – Lwow, 1886. – 144 s. 41. Skorowidz dobr tabularnych w Galicyi z Wielkiem ks. Krakowskiem. Ulozyl T. Pilat. – Lwow, 1890 – 270 s. 42. Taborski R. Lanckoronski Karol z Brzezia / Roman Taborski // Polski Slownik Biograficzny. – Wroclaw – Warszawa – Krakow: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk – Tom XVI. – Zs. 70. – 1971. – S. 442–443. 43. Targ zbozowy we Lwowie // Gazeta Lwowska. – 1879. – Nr. 212. – S. 3–4. 44. Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. Wydane przez krajowe biuro statystyczne / pod redakcja T. Pilata. – Lwow, 1880. – R. V. – Zs. II. – S. 156. 45. Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. Wydane przez krajowe biuro statystyczne / pod redakcja T. Pilata. – Lwow, 1891. – Т. XII. – S. LIII.

Николай Грабар

МАГНАТСКОЕ ИМЕНИЕ В ВОСТОЧНОЙ ГАЛИЦИИ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВВ. (НА МАТЕРИАЛАХ ЯГЕЛЬНИЦКОГО КЛЮЧА ЛЯНЦКОРОНСКИХ)

В статье на основе архивных документов, которые преимущественно впервые вводятся в научный оборот, анализируется экономическое положение и хозяйственная деятельность магнатского имения в Восточной Галиции в конце XIX – начала XX вв., на примере Ягельницкого ключа графа Карла Лянцкоронского.

Ключевые слова: Восточная Галичина, Лянцкоронские, фольварк, прибыль, аренда.

Mykola Hrabar

MAGNATE'S ESTATE IN EASTERN GALICIA IN THE END OF XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY (ON MATERIALS JAGIELNICA HERRSCHAFT OF LANCKORONSKI FAMILY)

The article based on archival documents, mostly first appeared in the scientific use, analyzed the economic situation and economic activity magnate's estate in Eastern Galicia in the end of XIX – beginning of the XX century for example Jagielnica herrschaft of Count Karol Lanckoronski.

Key words: Eastern Galicia, Lanckoronski family, folwark, profit, renting.